

Draženko Tomić

Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Savska cesta 77, HR-10000 Zagreb
drazenko.tomic@ufzg.hr

Grčko-rimska filozofija u »Povijesti filozofije« Bonifaca Badrova

Sažetak

Bonifac Badrov (Livno, 1896. – Sarajevo, 1974.), filozof neoskolastičkog usmjerenja, u »Povijesti filozofije« (Sarajevo, 1959.), priručniku za studente na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu, povijest filozofije definira kao sustavan prikaz rješavanja filozofskih problema u različitim razdobljima i kritičko istraživanje njihove unutarnje dinamike. Sagledavajući ovaj, inače pregledan i informativan, jasno strukturiran, uravnotežen i zacrtanom cilju usmjeren tekst, ne bi valjalo smetnuti s uma da njegova »Povijest filozofije« nije napisana za stručnjake nego za studente sasvim određenog tipa, s punom sviješću da se neki od njih tek upoznaju s ovim filozofijom i da ga sukladno sustavu obrazovanja u teološkim učilištima slušaju usporedo sa skolastičkom filozofijom. Uz to na umu valja imati i autorovu neoskolastičku filozofsku orijentaciju, kao i dometnuti da u ovom djelu religiozni aspekt nije naglašen nego autor tek informira onoliko koliko je potrebno o stavu nekog filozofa o Bogu i božanskom. Rad se bavi grčko-rimskom filozofijom i prema Bradovljevoj strukturi nudi pregled razvoja grčko-rimske filozofije u tri periode s tri temeljna obilježja: kozmološko kod predsokratovaca s izrazitim (materijalističkim) monizmom, evolucionizmom, hilozoizmom, panteizmom, antiintelektualizmom i konačno naturalizmom, metafizičko u razdoblju antike s izraženim subjektivizmom, relativizmom, agnosticizmom (sofisti), etikom i monoteizmom (Sokrat) i dualizmom na svim područjima (Platon) odnosno metafizikom (Aristotel) i konačno etičko u razdoblju helenizma. U radu se u prvom planu nalazi Badrovljeva kritika filozofa ili filozofskih sustava dok su povijesni podaci o istima stavljeni po strani. Za neke filozofe je navedeno gdje se pojavljuju u drugim njegovim djelima.

Gljučne riječi

Bonifac Badrov, filozofija u Bosni i Hercegovini, povijest filozofije, grčko-rimska filozofija

Uvod

Među filozofima neoskolastičke provenijencije u Bosni i Hercegovini ističe se Bonifac Badrov (Livno, 1896. – Sarajevo, 1974.). Pisana ostavština ovog profesora na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu (1934. – 1973.) broji 115 bibliografskih jedinica: studije o filozofima 20. stoljeća, književno-kritički radovi, radovi iz povijesti, teologije i drugi objavljeni u tri sveska *Sabranih djela*.¹

1

Bonifac Badrov, *Filozofske studije*, u: *Sabrana djela*, sv. 1; *Predavanja iz filozofije*, u: *Sabrana djela*, sv. 2; *Povjesnički, teološki,*

književni i drugi prilozi Bonifaca Badrova, u: *Sabrana djela*, sv. 3; Franjevački samostan, Franjevačka teologija, Livno, Sarajevo 1997.

Studijski kurikulum na filozofsko-teološkim učilištima sačinjavale su i sačinjavaju glavne klasične discipline i povijest filozofije.² Bonifac Badrov u svojoj »Povijesti filozofije« kaže:

»Povijest filozofije je sustavni prikaz rješavanja filozofskih problema u različitim razdobljima. Da taj prikaz bude znanstven, kao i svaka prava povijest, on ne smije biti jednostavno nabranje filozofskih sistema. On mora imati dvostruki cilj: shvatiti te sisteme i ocijeniti ih.«³

O sadržaju i strukturi ovog udžbenika, od kojih 250 autorskih kartica, pisano je na drugom mjestu,⁴ a ovdje valja spomenuti tek to da ovo Badrovljevo djelo, inače kompendijskog karaktera, u popisu literature donosi knjige iz povijesti filozofije, mahom tiskane u 20. stoljeću, pretežno na južnoslavenskim jezicima (Bazala, Šanc i Dvorniković, Lorenc, Petronijević, Jeremić i Russell), ali i njemačkom i francuskom jeziku.

Grčko-rimsko razdoblje (6. st. pr. Kr. – 2. st. po. Kr.) u povijesti filozofije (uz ono patrističko-srednjovjekovno 2. – 16. st. i moderno 16. – 20. st.) prvo je razdoblje u povijesti filozofije kojem Badrov posvećuje četvrtinu svog teksta u »Povijesti filozofije«. Osam stoljeća grčko-rimske filozofije podijelio je na tri (tvarno) jednako duga dijela: *predsokratovska filozofija*, kozmološki period, prisutna u Joniji, Siciliji i donjem dijelu Apeninskog poluotoka (6. st. – prva polovina 5. st.), *antička filozofija*, metafizički period, i atenski velikani Sokrat, Platon i Aristotel (5. i 4. st.) te *helenistička filozofija* također povezana s Atenom (4. st. pr. K. – 2. st. po. K.), ali u opreci prema prethodnoj filozofiji i više upućena na onu jonsku. U zadnji dio ovog vremenskog okvira spada i *rimska filozofija*.⁵

Za filozofe koje spominje Badrov navodi (približnu) godinu rođenja i smrti. Očekivano, ti podaci se tu i tamo razlikuju od onih koji se mogu pronaći u suvremenim priručnicima. Ovdje se odustalo od traganja za tim odstupanjima i godine se navode prema *Filozofskom leksikonu*.⁶ Uz to, rad se ne bavi životopisima filozofa koje inače Badrov donosi u osnovnim crtama, nego se stavlja naglasak na njegove kritičke osvrtne o filozofima ili filozofijama. U *Sabranim djelima* značajniji pojmovi su napisani u zagradama grčkim jezikom i alfabetom, bez pripadajućih naglasaka. Ovdje ne preuzimamo te dijelove teksta.

Iako bi se možda ovdje očekivalo predstavljanje čitave Badrovljeve građe za povijest filozofije koja zbilja nije tekst nesavladiva obujma, ovdje se donosi prikaz samo grčko-rimskog razdoblja ne samo iz razloga što je o nekim razdobljima kod ovog filozofa već pisano (renesansna filozofija) nego i da bi se izbjeglo tek šturo nabranje cjelina i osoba. Konačno i zbog očekivanja da će češće pojavljivanje radova o domaćim filozofima iz bliže prošlosti pobuditi interes za njihovu misao, potaknuti istraživače da ih i sami aktualiziraju i tako sačuvaju od zaborava.

Predsokratovsko razdoblje filozofije

Početak predsokratovske filozofije je u 6. stoljeću starog vijeka u Joniji. Badrov ponaosob izlaže o jonskoj i elejskoj školi te »fizičarima petog stoljeća«. *Jonjani* traže jedinstveni princip svijeta. Spomenuti su u po jednoj rečenici: Tales (6. st. pr. K.) i njegovo mišljenje o vodi kao principu svijeta, Anaksimandar (oko 611. – oko 545.) i nauk o nekom neodređenom elementu iz kojeg nastaju promjene u svemiru, Anaksimenes (6. st. pr. K.) i Diogen iz Apolonije (oko 460. – 390.) za koje je jedinstveni princip zrak. Za predstavnike ove škole Badrov kaže da su evolucionisti i materijalistički monisti koji zastupaju hillozoizam (sve stvari imaju život) i panteizam (sve je prožeto božanskim bi-

ćem koje je jedno sa svijetom). Oni su i naturalisti jer traže tumačenje prirode u samoj prirodi ali i senzualisti jer pri tumačenju ne nadilaze osjetnu danost,⁷ ali i fiksisti.⁸ Na drugom mjestu Badrov dodaje kako ti prvi grčki filozofi imaju naivno pouzdanje u moć ljudskog razuma te da zabavljeni vanjskom prirodom samu spoznaju uopće ne doživljavaju kao problem.⁹

Budući da je dvojici Jonjana – Heraklitu (oko 550. – oko 480.) i Pitagori (između 570. i 560. – između 500. i 480.) – dao dvostruko više prostora nego li prethodno spomenutima, zaključujemo da je Badrov smatrao važnijim *mijenu* prvog i *broj* drugog nego li *vodu*, *neodređeni element* ili *zrak* njihovih prethodnika. Upravo Heraklitovu misao Badrov identificira kao prvo ostvarenje u kojem se nalazi »prava filozofija«, pod čim Badrov ovdje podrazumijeva »konceptiju smisla ljudskog života baziranu na misaonoj nauci o svemiru«.¹⁰ Kao temeljnu Heraklitovu misao Badrov navodi neprestano mijenjanje, postajanje, gibanje.¹¹ Iz tog upućuje na Heraklitov monizam (ako se sve mijenja

2

Kako je možda već na ovaj ili onaj način rečeno, sama povijest filozofije prema takvoj razdiobi je obično podijeljena na antičko, srednjovjekovno, moderno i suvremeno razdoblje. Negdje se još nadodaju humanizam i renesansa. U svakom su se razdoblju predavali najvažniji njegovi predstavnici, pri čemu se najprije nešto reklo o životu dotičnoga filozofa, zatim su se nabrojila njegova glavna djela. Potom se pristupilo razlaganju njihova nauka: od logike odnosno teorije spoznaje, opće metafizike ili ontologije, specijalnih metafizika (*De Deo*, *De mundo*, *De anima*), etike, estetike i naposljetku politike. O značajnijim filozofima bila je spomenuta i njihova *Wirkungsgeschichte*. Naravno, za svako se razdoblje običavao napraviti dobar uvod i zaključak s prosudbom s kršćanskog motrišta. Osim toga, sve teze glavnih disciplina imale su kao svoj neizostavni dio tzv. »povijest teze«, u kojoj se dodatno »provrtjela« ta problematika izlažući autore koji su tezu zastupali i one koju su tezu opovrgavali. Razvidno je dakle da je povijest filozofije u tom studiju itekako snažno bila zastupljena. Sasvim je razumljivo da će takav studijski okvir diktirati i težište filozofske tematike. Zato će, primjerice, biti važan govor o mogućnosti čovjekove spoznaje, dakako i one metafizičke naravi, o slobodi volje, o moralnom zakonu i moralnim normama, o savjesti, o smislu života, o čovjekovoj socijalnoj naravi i sl. To su, naime, filozofske teme koje će u teološkim predmetima morati pronaći svoju nadopunu. Zato, oni filozofi koji o tim velikim temama nisu govorili – bilo pozitivno, bilo negativno – nisu ni prolazili neku veću konsideraciju.

3

Bonifac Badrov, »Povijest filozofije«, u: B. Badrov, *Predavanja iz filozofije*, str. 83–276, str. 85.

4

Draženko Tomić, »Bonifac Badrov o hrvatskim renesansnim filozofima godine 1959.«,

Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine 41 (2015) 1, str. 171–190. O filozofiji Bonifaca Badrova vidi i: Draženko Tomić, »Filozofija Bonifaca Badrova«, *Hum* 3 (2007) 3, str. 217–236.

5

B. Badrov, »Povijest filozofije«, str. 87.

6

Stipe Kutleša (ur.), *Filozofski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2012.

7

B. Badrov, »Povijest filozofije«, str. 88–89.

8

Starijim filozofima (Anaksimander, Demokrit, Aristotel, Epikur, Lukrecije) Badrov pripisuje *fiksizam* (tvrdnju da su sve životinjske i biljne vrste stvorene onakve kakve su i danas, i to zato što se nikad nije mogla znanstveno konstatirati transformacija jedne vrste u drugu), uz ogradu da se i kod njih može nazrijeti slutnja evolucionizma. – Bonifac Badrov, »Kozmologija«, u: B. Badrov, *Predavanja iz filozofije*, str. 351–406, str. 395–396. Uz ostalo pitanjima kozmologije kod B. Badrova bavi se: Draženko Tomić, *Kozmološka, antropološka i teodicejska promišljanja u filozofiji Bonifaca Badrova*, »Herc–fra3«, Zagreb 2010.

9

B. Badrov, »Teorija spoznaje«, u: B. Badrov, *Predavanja iz filozofije*, str. 529–582, str. 535.

10

B. Badrov, »Povijest filozofije«, str. 89.

11

Kad u »Kozmologiji« istražuje mogućnost lokalnog gibanja, onda Badrov uz Plotina i H. Bergsona navodi i Heraklita kao one koji drže da je gibanje sama bit stvari. Badrov se tim



stvari su u svojoj biti identične), evolucionizam (sve evoluiru prema nekom stalnom ritmu: vatra u zrak, zrak u vodu itd., prema nekom unutrašnjem *logosu*), panteizam (prisutnost vatre, neosobnog imanentnog principa svijeta) i antiintelektualizam (mijena upućuje na to da sve što postoji u sebi sadrži i ono što ga niječe, pa je zakon postojanja u biti zakon identiteta opreka). U kritici Heraklita Badrov se poslužio onim što je već Aristotel (384. – 322.) naveo: nemoguće je shvatiti da ista stvar i egzistira i ne egzistira pa bi u tom smislu sva bića bila identična. Heraklit uništava supstanciju – sve postaje akcidentalno – a postojanje bez permanentnog subjekta prestaje biti postojanje, tek izmjena uništavanja i stvaranja.¹²

Kao i Heraklit, tako je i Pitagora zavrijedio jednu stranicu u Badrovljevoj »Povijesti filozofije«. U štucrom prikazu Pitagorinog života nalazi se i podatak da je osnovao glasovitu školu u kojoj su učenici provodili strog život, bili pokorni autoritetu učitelja i međusobno vjerni, čim se možda Badrov obraćao i svom slušateljstvu. U nekoliko odsjeka izlaže Pitagorinu teoriju brojeva, nauku o besmrtnoj duši i etiku koja, kako kaže naglašuje mrtvljenje tijela, čistoću duše i tijela, pobožnost, duhovni rad, osobito bavljenje filozofijom i matematikom, koje produhovljuju čovjeka odvrćajući ga od osjetilnosti. Badrov iznosi vrlo sažetu kritiku Pitagorinog učenja: zaslugu što je shvatio da u prirodi vlada harmonija koja se može matematički izraziti, i zabludu da je broj ne tek izražaj nego i princip reda, uzrok bića i fenomena.¹³

U poglavlju o *elejskoj školi* Badrov je odstupio od metodologije prethodnog poglavlja i strukturirao ga nešto drukčije (u prvoj cjelini nabrojio je predstavnike: Ksenofan, oko 570. – oko 478.; Parmenid, oko 515. – 435.; Zenon, 5. st. pr. K., a u drugoj iznio njihov nauk), što je moguće posljedica tog što je Badrov na udžbeniku radio duže vrijeme uvijek ga dotjerujući, bilo dodavanjem, bilo oduzimanjem gradiva. O Zenonu iz Eleje izvješćuje tek to da je bio Parmenidov učenik. Tumačeći nauk ove škole o postojanju i mnoštvu kao iluziji, Badrov iznosi njezinu središnju misao o jedinstvu i nepromjenjivosti bitka, punini i savršenstvu koja u sebi sadrži sve što jest. Kod Ksenofana to je Bog jedinstven sa svijetom (panteizam) kojim upravlja svojom misli. Nešto više prostora Badrov daje Parmenidu koji uvodi razliku između osjetnog zapažanja čiji je predmet prividni svijet nastajanja i mnoštva i, s druge strane, mišljenja čiji je predmet bitak tj. prava realnost. Badrov ovdje citira osmi Parmenidov fragment u kojem opisuje bitak. Posebno podvlači identičnost mišljenja i bitka te Parmenidov nauk proteže dalje preko Aristotela do skolastičkih mislilaca. Što se tiče Zenona, upućuje na njegove stavove o nemogućnosti materije, prostora i gibanja. U kritici eleatizma Badrov kaže da u metafizici zastupaju panteizam: bitak je jedno i sve, a sam zastupa ovo mišljenje: dvije su vrste bitka, onaj u apsolutnom smislu i bitak realiziran u konkretnim bićima. Parmenidu u zaslugu stavlja što je ukazao na bitak kao apsolutni bitak (apsolutno biće). U teoriji spoznaje eleatani zastupaju racionalizam a podcjenjuju važnost osjetnog zapažanja. Ispravno bi po Badrovu bilo empirijsko-racionalno shvaćanje spoznaje po kojem osjetno zapažanje ima objektivnu vrijednost, a osjetila su podređena razumu. Obzirom na argumente o prostoru, vremenu i gibanju Badrov upućuje: aktualno konačnom prostoru odgovara gibanje i vrijeme koji su isto tako aktualno konačni, a potencijalno beskonačnom prostoru odgovara gibanje i vrijeme koji su na isti način beskonačni.¹⁴

Prvi od *fizičara petog stoljeća* u Badrovljevoj »Povijesti filozofije« je Empedoklo (oko 495. – oko 435.) koji sintetizira Heraklitovu (sastavljanje i rastavljanje elemenata) i eleatsku filozofiju (nauk o vječnom bitku). Njegov se nauk bazira na četiri nepromjenjiva i vječna elemenata (vatra, voda, zrak i zemlja)

čijim spajanjem (ljubav) ili rastavljanjem (mržnja) nastaju organizmi i, uopće, promjene. Za nauk o elementima Badrov ističe da je važan za Aristotela i da je općenito prihvaćen sve do 18. stoljeća. Kod Empedokla Badrov još upozorava na njegov nauk o preegzistenciji duša,¹⁵ *homoion princip* za kojeg i sam donosi primjer:

»Ovo mišljenje postaje razumljivo ako se sjetimo da mi duševni život drugih ljudi možemo shvatiti tek na temelju spoznaje našeg vlastitog duševnog života, a i filozofija traži da se kategorije duha i bitka moraju nekako uskladiti. Misao Empedoklova da mi spoznajemo uvijek jednako jednakim temelji se na metafizičkom osvjedočenju o harmoniji i homogenosti mišljenja i bitka.«¹⁶

Druga cjelina govori o *atomističkoj školi u Abderi* spominjući Leukipa (5. st. pr. K.) i Demokrita (oko 460. – oko 370.).¹⁷ Badrov im posvećuje više od dvije stranice teksta moguće i zato što je nazor društva u kojem je živio bio izrazito materijalistički. Tako, izvještava o nauku ove dvojice filozofa – stvari su sastavljene od atoma, nedjeljivih i vječnih elemenata koji se gibaju u beskonačnom prostoru – a onda i tumači manifestaciju tog nauka na učenje o duši, osjetima i bogovima. Iako njihova etika ima više idealistički karakter nego li je u skladu s materijalizmom, ona ipak završava u hedonizmu, a upravo hedonistička etika odgovara materijalističkom nazoru na svijet, zaključuje Badrov, opet potpuno u skladu sa svojim nazorom na svijet. Iako se vrlo pohvalno izjašnjava o vrijednosti *znanstvenog atomizma*, u kritici *filozofskog atomizma* Badrov s Aristotelom atomistima postavlja pitanje o podrijetlu gibanja i uz to problematizira pitanje nestvorene materije, beskonačnog

povodom pita postoji li apsolutno gibanje i odgovara da ukoliko se pod tim misli na gibanje tijela koje je rastavljeno od svakog drugog tijela, onda takvo gibanje ne postoji. Usp. B. Badrov, »Kozmologija«, str. 374.

¹²
B. Badrov, »Povijest filozofije«, str. 89–90.

¹³
Ibid., str. 91. Slično ponavlja i »Kozmologiji« (str. 376). Na drugom mjestu u svojoj »Povijesti filozofije« (str. 240), kada govori o Nietzscheovu nijekanju nadzemaljskog života, onda ga dovodi u svezu s pitagorejskim, stoičkim i Hipokratovim naukom o vječnom vraćanju. Pitagorejcima pripisuje i nauku o seljenju duša i besmrtnost duše. – Bonifac Badrov, »Psihologija«, u: B. Badrov, *Predavanja iz filozofije*, str. 455–428, str. 523, 528.

¹⁴
B. Badrov, »Povijest filozofije«, str. 91–94. U »Kozmologiji« (str. 374) navodi Parmenida, Zenona i Leibniza kao one koji drže da stvarno nema lokalnog gibanja. Spominje i Zenonove argumente protiv lokalnog gibanja. U izlaganju teističkog egzistencijalizma Karla Jaspersa navodi njegovo mišljenje o jedinstvenoj cjelini zapadne filozofije od Parmenida do Hegela. – Bonifac Badrov, »Teistički egzistencijalizam Karla Jaspersa«, u: B. Badrov, *Filozofske studije*, str. 209–240, str. 234. O filozofskim studijama Bonifaca Badrova više u: Mile Babić, »Filozofske studije

Bonifaca Badrova«, u: B. Badrov, *Filozofske studije*, str. IX–XXV.

¹⁵
Empedokla spominje i u »Psihologiji« (str. 528), zajedno s pitagorejcima i Sokratom, kao onog koji vjeruje u besmrtnost duše. Pri tom navodi da Aristotelovo mišljenje o ovoj stvari nije sigurno poradi teškoće interpretiranja nekih njegovih tekstova. Uz to, za Platona i Plotina kaže da oni dokazuju besmrtnost duše mnogim dokazima.

¹⁶
B. Badrov, »Povijest filozofije«, str. 95.

¹⁷
Demokrita Badrov spominje i na drugim mjestima u svojim djelima. Tako u »Kozmologiji« (str. 363), navodeći mišljenja o prostoru upravo Demokritovo mišljenje svrstava među ultrarealističke nazore koji prostor shvaćaju kao neku apsolutnu i beskonačnu realnost, različitu od svih drugih tjelesnih realnosti, što Badrov smatra apsurdnim jer ako bi prostor bio posebna realnost morao bi biti u drugom prostoru ovaj pak u nekom trećem i tako u beskonačnost. U ovom djelu spominje i njegov atomizam kao prvi pokušaj tumačenja materije (str. 381), zastupnika materijalizma i onog koji niječe finalnost i stvaranje u »Teodiceji« (str. 422, 447), materijalističko shvaćanje duše u »Psihologiji« (str. 521), ali i onog koji zastupa kritički realizam kako kaže u »Teoriji spoznaje« (str. 560).

prostora i beskonačnog broja atoma, nedjeljivosti ekstenzivnih i prostornih atoma, isključivanje svakog finaliteta izuzev onog mehaničkog, materijalnost duše. Posljednji iz skupine ovih filozofa je Anaksagora (oko 500. – oko 428.) za kojeg Badrov, uz ostalo kaže, kako je uveo u filozofiju ideju duhovnog principa koji organizira svijet iz bezbrojnog mnoštva vječnih, nerazorivih i nepromjenjivih čestica.¹⁸

Antičko razdoblje filozofije

Drugo razdoblje grčko-rimske filozofije je ono antičko, metafizičko, koje Badrov dijeli na cjeline o sofistima, Sokratu, Platonu i Aristotelu. Kada govori o *sofistima*, Badrov u prvi plan stavlja njihove opće oznake: predmet filozofske refleksije prelazi s kozmosa na čovjeka, što je po njegovu mišljenju posljedica društvenih previranja u kojima postaju važnija etička i društveno-politička pitanja. Iako spominje i ovdje Aristotelov stav o sofistima kao onima koji zarađuju na prividnoj znanosti, Badrov kaže da oni imaju neospornu zaslugu u tom što su pozornost svratili na spoznajno-teorijske, logičke, etičke, pravne i jezične teme. Kao predstavnika ovog smjera u filozofiji izdvaja Protagoru (481. – 421.)¹⁹ kao onog koji prvi u svojim istraživanjima svjesno polazi od subjekta i dolazi do subjektivizma i relativizma postavljajući čovjeka kao mjeru svih stvari. Na religijskom planu zastupa agnosticizam. Badrov donosi podatak da Platon u svojim dijalozima *Teetet*, *Fileb* i *Protagora* pobija Protagorina učenja. Drugi sofist o kojem je Badrov nešto rekao je Gorgija (oko 485. – oko 380.). Za njegov nauk kaže da je potpuni spoznajno-teorijski nihilizam.²⁰

Baveći se *Sokratom* (469. – 399.) na nešto više od dvije stranice svoje »Povijesti filozofije« uz natuknice iz životopisa ovog »praktičnog mudraca«, tako ga naime Badrov naziva, dodaje da se o njegovoj nauci zna iz djela učenika Platona i Ksenofonta (oko 430. – 355.), ali i to da je za objektivniji uvid u Sokratove filozofske nazore potrebno uzeti u obzir i ono što Aristotel piše o njemu – svojom metodom indukcije i definicijom postao je osnivač pojmovne filozofije, bit nečega shvatio je u općem a ne pojedinačnom – što i Badrov izražava ovim riječima:

»To su dvije forme [majetika i ironija], pozitivna i negativna dijalektika. Tom metodom dolazi Sokrat od pojedinih slučajeva do općih ideja (a te su jedini predmet znanosti) i precizira ih definicijom, kojom se izriče bit stvari. Njegova je metoda dakle indukcija.«²¹

Badrov svoje studente ukratko upoznaje sa Sokratovom etikom: zlo dolazi od neznanja (intelektualizam) pa je dobro (krepost) poistovjećeno s znanjem, postojanjem moralnog zakona i savjesti.²² U Sokratovoj racionalnoj teologiji Badrov spominje Sokratov monoteizam, njegov teleološki dokaz i onaj iz nesavršenog ljudskog razuma, što oboje postulira neki savršeni razum. Kratko nabroja i škole koje su se nadahnjivale Sokratovom filozofijom: kirenička koja zastupa hedonizam, kinička koja u središte stavlja kreposti i megarska koja Sokratov nauk povezuje s eleatskom filozofijom i identificira bitak s dobrom. U svom osvrtu na Sokratovu filozofiju Badrov kaže da je nepovezana i nesintetizirana. Ipak, Sokrat je bio odličan pedagog koji je u učenicima znao pobuditi ljubav za filozofska istraživanja:

»Najveći njegov učenik, najljepše djelo Sokratovo, jest Platon.«²³

Badrov *Platonu* (428./427. – 348./347.) posvećuje više stranica teksta, što ga uz npr. Aristotela i Tomu Akvinskog (1225. – 1274.), barem količinom teksta izdvaja od drugih filozofa. Nakon nekoliko bitnih informacija o njegovu

životu Badrov piše da su različiti utjecaji proizveli kompleksnost Platonove filozofije u kojoj se ujedinjaju u harmoničnoj i pjesničkoj sintezi suptilnost dijalektičke analize i smjelost naučnih konstrukcija. Izlaže kratko Platonovu dijalektiku (nauk o idejama), racionalnu teologiju (dokazi za Božje postojanje i atributi Božji),²⁴ fiziku (svijet se osniva na tri principima: materija, ideja, Boga), psihologiju (nauk o besmrtnoj duši), teoriju spoznaje (sjećanje), etiku (uskладiti svoj život s idejom dobra) i politiku (državni ustroj). Prije nego će iznijeti kritiku Platonova sustava Badrov podvlači da se radi o jednom od najvećih filozofa svih vremena, osnivaču idealizma, genijalnom filozofu čiji interes obuhvaća sva područja ljudske kulture, a njegov utjecaj preko neoplatonizma seže do Augustina i srednjovjekovne filozofije:

»On je tip metafizičara koji u svemu promatra samo čiste savršenosti kao takve, u njihovim najvišim uzrocima, i tip mistika koji traži istinu u neposrednom kontaktu sa spiritualnim i transcendentnim. Odatle i njegova snaga i njegova slabost. Njegova snaga: on dolazi tako do najviših istina o savršenom uzroku, o Bogu kao providnosti, o spiritualnosti i besmrtnosti duše, o vrijednosti znanosti, o vezi između kreposti i sreće. Ali i njegova slabost: on zanemaruje proučavanje osjetnog svijeta, koji je ipak nužni temelj da se izgradi prava znanost, a također da se dođe do spoznaje pravoga Boga. Odatle nesavršenost njegove sinteze.«²⁵

Najveća je slabost Platonove filozofije da ne prevladava dualizam osjetnog i idealnog svijeta, znanosti i osjetne spoznaje, ideje dobra i Demijurga, tijela i duše, prava individue i prava države. K tom, u logici je pobornik pretjeranog realizma općih ideja a u kozmologiji svijet pretvara u tek fenomen koji niti ne može biti predmet znanosti, i dodaje:

»Njegova je psihologija ultraspiritualistička i pretpostavlja preegzistenciju duša, metempsihozu, akcidentalnu vezu duše s tijelom, prirodene ideje i dvije duše inferiorne duhu. Njegova teologija vodi dualizmu ili trijalizmu, i tako panteizmu: jer je materija vječna, ideje su vječne, i duše nisu stvorene, prema tome nastaju emanacijom iz Boga ili su vječne kao Bog. Njegova politika svodi se na etatizam i utopiju.«²⁶

Iza kratko iznesenog *Aristotelova* (384. – 322.) životopisa Badrov nabraja njegova značajnija djela i to po skupinama: logika, metafizika, psihologija, etika, politika, estetika i fizika. Tako strukturirano iznosi i njegovo učenje (izuzev estetike). Badrov nešto manje prostora nego li u Platona posvećuje kritici Aristotelova nauka. Ističe kako je snažan genij poput svoga učitelja,

18

B. Badrov, »Povijest filozofije«, str. 95–97.

19

Protagoru spominje i u »Teoriji spoznaje« (str. 539), kao klasičnog predstavnika subjektivizma.

20

B. Badrov, »Povijest filozofije«, str. 98–99.

21

Ibid., str. 100.

22

Ovaj Sokratov stav Badrov raščlanjuje u »Etiци« (str. 748). Kaže kako iz iskustva znamo da je velika razdaljina između spoznaje dobra i spremnosti volje da spoznato dobro ostvari. Priznaje kako neznanje jest povod mnogim manama i kako u apsolutnoj jasnoći uma zlo ne bi moglo poprimiti izgled dobra, ali opet podvlači kako subjektivno zlo počiva na perverznoj volje. – Bonifac Badrov, »Etika«, u:

B. Badrov, *Filozofske studije*, str. 721–792. O ovoj i drugim temama: Draženko Tomić, »Neoskolastičnost filozofskoga voluntarizma Bonifaca Badrova?«, *Obnovljeni život* 70 (2015) 2, str. 181–194.

23

B. Badrov, »Povijest filozofije«, str. 101.

24

Badrov o Platonu govori na više mjesta i u različitim kontekstima. Izdvojimo ovdje da ga u »Teodiceji« (str. 411) spominje kao jednog od zastupnika *inatizma*, stava prema kojem čovjek ima prirodenu ideju Boga, s čim se Badrov ne slaže jer je ljudski razum prvotno bez ikakve spoznaje.

25

B. Badrov, »Povijest filozofije«, str. 106.

26

Ibid., str. 106.

s ogromnim utjecajem na ljudsku misao. Dodaje kako je Aristotel utemeljio logiku, rastavio naravni svijet od intelektualnog i bio duboki metafizičar te dao legitimitet etici. No, po Badrovljevu mišljenju, u metafizici Aristotel nije riješio bitne probleme: Bog, duša, dobro, u etici nije dao filozofsko tumačenje temeljnih etičkih činjenica: odgovornost i morale obligacija. U njegovu nauku prepoznaje dvije težnje ljudskog duha: pozitivističku, usmjerenu prema osjetnoj intuiciji, i idealističku, usmjerenu prema spoznaji apsolutnoga. Aristotel, po njegovu mišljenju, naginje pozitivizmu:

»... on je uglavnom fizičar, koji s najvećim interesom istražuje prirodne fenomene (on je osnivač prirodnih znanosti), ali i metafizičar, jer se ne zaustavlja samo na fenomenima, nego otkriva dublju metafizičku strukturu realnosti, koju on izražava originalnom filozofskom terminologijom: materija i forma, akt i potencija, esencija i egzistencija.«²⁷

Helenističko razdoblje filozofije

Prije drugih informacija, Badrov donosi opće oznake šest stoljeća helenističkog razdoblja starovjekovne filozofije (4. st. pr. K. – 2. st. po. K.), čija je bitna oznaka upravo zanimanje za etiku. U tom smislu stoicizam, epikureizam i pironizam su etički sustavi jer:

»... polis sve više ustupa mjesto kozmopolisu, pa nastaje filozofski kozmopolitizam, a u domeni djelovanja pojedinca prevlada osobna etika, koja ističe vrijednost individue.«²⁸

Stoička škola je prva koju Badrov predstavlja u ovom kontekstu. Upućuje na silan utjecaj koji su imali na neoplatoniste, na prve kršćanske mislitelje, u renesansi, sve do 17. stoljeća, pa i Spinozu, Leibniza, Kanta i Nietzschea. Otud njihov nauk prenosi iscrpnije nego li nauk drugih škola i filozofa. Posebnu pozornost posvećuje etici: istaknuli su vrijednost ljudske osobe i njezina prava, bratstvo i jednakost svih ljudi i osudu ropstva. Njihova zasluga je što su rastavili etiku od politike, što su istaknuli pojam prirodnog prava na kojem bi se trebalo temeljiti pozitivno pravo. Navodi nekoliko značajnijih predstavnika ove škole: Zenon iz Kitija (334. – 262./261.), Kleant (331./330. – 230./229.), Hrizip (između 280. i 276. – između 208. i 204.), ali i Seneka (4. – 65), Epiktet (55. – 135.) i Marko Aurelije (121. – 180.). Predstavljajući njihov nauk podvlači njihov interes za praktična pitanja: logiku (koja obuhvaća logiku i teoriju spoznaje), fiziku (koja za predmet ima fizička bića) i etiku (život u skladu s razumom). U njihovoj filozofiji nalazi i više grubih zabluda: materijalizam u metafizici, senzualizam u logici i teoriji spoznaje, panteizam u teologiji, negaciju besmrtnosti duše i slobode. Etički materijalistički panteizam u konačnici ništi svaku osobu, a tim i pravu slobodu, moralnu obligaciju, odgovornost i zaslugu.²⁹

Svoje je mjesto u »Povijesti filozofije« našao i *Epikur* (341. – 271.). Njegovo se učenje raširilo među rimskom aristokracijom, zbog čega neki propast rimske države pripisuju upravo štetnom utjecaju Epikurove nauke. Badrov njegovu filozofiju iznosi u tri cjeline: logiku (koju Epikur shvaća kao nauku o normama istine i stvarnosti i svodi je na teoriju spoznaje), fiziku (koja je obnova Demokritova materijalističkog atomizma, a svodi se na, kako kaže Badrov, atome, gibanje i prazninu izvan kojih nema ništa) i etiku (koja definira najviše dobro i daje tajnu sretnog života, a najviše dobro jest sreća, a sreća je u užitku). Za Epikura filozofija je razumna težnja za srećom. Iznoseći kritiku na Epikurov sustav Badrov podvlači kako je njegova logika senzualistička i kontradiktorna ponajprije što osjet uzima za jedini kriterij istine. Njegova fizika, tj. metafizika, je materijalistička i ima cilj osloboditi čovjeka od straha bogova, pakla i smrti. Konačno, o njegovoj etici Badrov kaže:

»Sav je epikureizam u etici. Nasuprot stoičkoj etici, Epikurova je etika apologija individualnog i egoističkog užitka. Ali taj individualni užitak, koji je najviše dobro, modelira razum i sastoji se više u miru i odsutnosti boli nego u pozitivnom zadovoljenju strasti. Epikurova etika ima produhovljeniji, rafiniraniji karakter i u tome se razlikuje njegov hedonizam od Aristipovog hedonizma. Ali njegovi učenici, oslobođeni svakog straha, odgovornosti i dužnosti, provodili su dosljedno u životu glavni princip Epikurove etike, da je užitak najviše dobro.«³⁰

Osvrćući se kratko na *skepticizam* kao filozofsku struju oprečnu epikurejskom i stoičkom dogmatizmu Badrov kaže kako skepticizam ruši sam sebe jer tko ništa ne može sigurno spoznati, taj ne može spoznati ni tu istinu, da ne može ništa spoznati. Uz to, skepsa je nemoguća u praktičnom životu, koji stalno traži od nas da zauzmemo neki određeni stav prema stvarima ovoga svijeta. Posebno izvještava o skepticizmu srednjeg razdoblja Akademije i o utjecaju Karneada iz Kirene (214./213. – 129./128.) na novije razdoblje Akademije u kojem je prisutan umjereni skepticizam. Dok se i jedni i drugi pozivaju na Platona, koji doduše jest također učio da nema prave spoznaje o stvarima ovoga svijeta, Badrov podsjeća da su Platonovi nasljednici u stvari direktni nasljednici Pirona (između 365. i 360. – između 275. i 270.). Zamjera im što nisu konsekventni jer nema sredine između dogmatizma i skepticizma: vjerojatnost pretpostavlja istinu i različiti stupnjevi vjerojatnosti koje Karnead razlikuje, samo su različita približavanja istini. Badrov se osvrće i na kasni skepticizam (1. – 3. st. po. K.) pa nakon što je iznio nauk nekolicine glavnih predstavnika iznosi kritiku:

»Ovaj kasniji skepticizam ima veću važnost nego Pironov skepticizam i skepticizam Akademije. On unosi sumnju ne samo u osjetno zapažanje nego ruši temelje razuma, držeći da prvi principi imaju samo objektivni karakter, da je fiktivna veza između učinka i uzroka, i da je neefikasan kriterij sigurnosti. Enesidem i Agripa su originalni mislioci i pripravljaču put Humeu i Kantu. Sextus Empiricus iznio je sve što je antički skepticizam znao iznijeti protiv sigurnosti spoznaje. On je važan i kao historičar. Već je peripatetik Aristokles (III. st. poslije Krista) u svojoj historiji filozofa i njihovih mišljenja pobio skepticizam u sedam dokaza, koje možemo svesti na dva: kontradikcija, u koju zapadaju skeptici, i štetne posljedice njihova sistema za praktični život.«³¹

Kao posljednji izdanak grčke filozofije Badrov obrađuje *aleksandrijsku školu*. Njezine oznake su eklekticizam koji se ogleda u spajanju grčkog duha i orijentalnog misticizma. Škola obnavlja platonsku i pitagorejsku nauku, spaja ih i transformira u mistički i panteistički idealizam. Izdvaja židovsku frakciju i Filona (20. pr. K. – 40. po. K.) o kojem kaže:

»Filonova filozofija je sinteza grčke metafizike orijentalnog misticizma i objave (sinkretizam). Odatle kontradikcije u njegovoj filozofiji. Njegova je nauka o Logosu od velikog značenja za kršćanstvo (...).«³²

Iznoseći nauk grčke škole ili neoplatonizma, Badrov se bazira na ono što je naučavao Plotin (205. – 270.),³³ stavljajući u prvi plan mistički i teozofski

27
Ibid., str. 111.

28
Ibid., str. 112. O odgojivosti ljudske osobe više u: Draženko Tomić, Ivan Prskalo, »Filozofska pedagogija Bonifaca Badrova (1896. – 1974.)«, u: Stipo Kljajić, Mario Cifrak (ur.), *Znat će da prorok bijaše među njima! (Ez 33,33)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2018., str. 827–844.

29
B. Badrov, »Povijest filozofije«, str. 112–116.

30
Ibid., str. 118.

31
Ibid., str. 122.

32
Ibid., str. 123.

33
Govoreći o metafizici kao onoj koja daje odgovor na najvažnija pitanja za čovjeka kao misaono biće, Badrov navodi da je upravo metafizika središnji dio najglasovitijih filo-



karakter njegove filozofije, ali ne previđajući i silan utjecaj koji je ovaj, kako kaže, »zadnji veliki antički sistem filozofije« imao na mislioce sve do Schellinga i Hegela. Kad je početkom 5. stoljeća zatvorena aleksandrijska škola, filozofi su prešli u Atenu, pa otud ime *atenska škola*.

»Kad je car Justinijan godine 529. dao zatvoriti filozofsku školu u Ateni, pobjegoše zadnji predstavnici neoplatonizma u Perziju. Godine 640. pade i Aleksandrija u ruke Arapa. S tim izumre neoplatonizam sa svojom filozofijom i svom grčkom kulturom.«³⁴

Prema Badrovljevoj periodizaciji razdoblja filozofije *rimska filozofija* pripada u antičku filozofiju, iako u samom tekstu ona ima vlastito, kratko poglavlje od dvije stranice. Badrov rimsku filozofiju zapravo poima kao grčku filozofiju koja je prenesena u Rim pa radije govori o rimskim filozofima a ne o rimskoj filozofiji. I nastavlja:

»Od grčkih filozofskih škola najbolje je odgovarao potrebama rimskog društva stoicizam. Zato on i ima najviše pristaša. Njegova praktična tendencija, njegova averzija prema svakoj neplodnoj spekulaciji, njegova moralna strogost, njegovo isticanje ličnosti, njegov patos kreposti, njegova rezignacija i prezir svijeta – sav taj karakter stoičke filozofije privlačio je rimsku duhovnu elitu osobito u doba tiranije.«³⁵

Badrov izdvaja Seneku za kojeg kaže da je stoik.³⁶ Kod njega nalazi i primjese Platonova i Epikurova učenja kao i nekih kršćanskih misli. Naglašava veliku čitanost njegovih djela u srednjem vijeku pa i tom razmjeran utjecaj. Od Epikteta uz ostalo navodi i ovu misao:

»Podnesi, to jest budi jak protiv užitku, protiv strastima, ostani miran u sreći i u nesreći. Odreći se, to jest ne traži ono što ne ovisi o tebi. Naše dužnosti prema sugradanima i prema državi ispunit ćemo ako čitav svijet bude naša domovina, a mi svi, kao djeca Božja, braća.«³⁷

I konačno, Marko Aurelije koji je pod Epiktetovim utjecajem:

»U svijetu se sve nužno događa prema božanskom razumu i providnosti. Mudrac je zadovoljan s onim što postoji, neovisan o vanjskim dobrima, slobodan, čist, miran, zadovoljan u samom sebi, bojeći se bogova, pravedan i human.«³⁸

Zaključak

Bonifac Badrov povijest filozofije definira kao sustavan prikaz rješavanja filozofskih problema u različitim razdobljima i kritičko istraživanje njihove unutarne dinamike, naglašeno je na početku ovog rada. U tijeku ovog istraživanja razvidno je postalo kako Badrov manje ili više izričito iste filozofske probleme proteže od grčkih filozofskih sustava sve do moderne filozofije. Tako povijest filozofije postaje povijest rješavanja istih filozofskih problema s rezultatima koji variraju od epohe do epohe.

U pristupu »Povijesti filozofije« zasigurno treba imati na umu barem nekoliko čimbenika: Bonifac Badrov je suvremeni neoskolastički filozof koji u metafizici zastupa teizam a isključuje panteizam, u epistemologiji zastupa realizam a zabacuje idealizam i Kantov fenomenalizam, u etici zabacuje apsolutnu autonomiju ljudske ličnosti, ali brani slobodu ljudske volje.³⁹ Badrov, dakle, sagledava povijest filozofije kroz neoskolastički filozofski sustav. Otud bi se ova povijest filozofije, iako izložena kronološki, mogla čitati od istaknutih predstavnika ovog sustava prema pojedincima koji su u svojim djelima na ovaj ili onaj način anticipirali neke dijelove sustava. Zato kažemo kako je Badrovljev tekst usmjeren prema zadanom cilju, ali i itekako uravnotežen. Služeći se povijesnim prikazima filozofije drugih autora, Badrov je uspio sačuvati strukturu i vlastiti stil tako da se ne može govoriti o tek nasumično

preuzimanju podataka. Dalje, »Povijest filozofije« nije napisana za stručnjake nego za studente sasvim određenog tipa, s punom sviješću da se neki od njih tek upoznaju s ovim predmetom i da ga sukladno sustavu obrazovanja u teološkim učilištima slušaju usporedo sa skolastičkom filozofijom. Stog je ovaj tekst informativan ali i pregledan, i naravno bez kritičkog aparata (bilješki i drugog).

Badrov za života nije objavio svoje filozofske priručnike. Učinili su to kasnije njegovi učenici. Možda je i sam bio svjestan da piše povijest filozofije pod određenim vidikom i za određenu svrhu i da se pri tom nužno nameće i neka doza selektivnosti u pristupu građi: preuzima se samo ono što se uklapa u zamišljeni sustav, a ostalo je ostavljeno po strani. Utoliko je shvatljivo kako je o nekim filozofima napisana tek jedna rečenica, a o drugim i više stranica, pa i donekle provedeno tematsko reduciranje na pitanja počela, jednog i mnoštva, etike. Na pitanje jesu li oni koji uče povijest filozofije iz tih materijala bili prikraćeni za neke spoznaje, odgovor je istovjetan onom koji bi dao bilo koji pisac udžbenika i ispitivač: ono što zasad trebaju znati nalazi se tu, na jednom mjestu.

zofskih sistema, Platonova, Aristotelova, Plotinova, Descartesova i drugih. – B. Badrov, *Opća metafizika ili ontologija*, str. 280. U istom tekstu (str. 316) navodi da je za Plotina zlo sama materija. Da je gibanje sama bit stvari (B. Badrov, »Kozmologija«, str. 374), da kvantitete proizlaze iz kvalitete (str. 376). U »Teodiceji« (str. 430) opet da Plotin, insistirajući na transcendentnosti, govori o Jednom kao savršenom uzroku i zadnjem cilju svake realnosti. U istom tekstu Badrov navodi kako Plotin drži da je svijet emanacija boga (emanatistički panteizam): svijet izlazi iz Boga i u konačnoj fazi opet će se sjediniti s Bogom (str. 443). U tekstu »Teorija spoznaje« (str. 528) kaže da se Plotin bavio pitanjem besmrtnosti duše te u istom tekstu (str. 544) kad govori o racionalizmu kaže da je Plotin svijet ideja stavio u kozmički razum iz kojeg emanira u ljudski razum. U »Estetici« (str. 611) kako je bit ljepote u prevladavanju ideje nad materijom. – Bonifac Badrov, »Estetika«, u: B. Badrov, *Filozofske studije*, str. 609–620. O estetici filozofije Bonifaca Badrova više u: Željko Pavić, »Estetika' u filozofijskoj sistematici Bonifaca Badrova«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 29 (2003) 1–2, str. 163–191.

34

B. Badrov, »Povijest filozofije«, str. 126.

35

Ibid., str. 127.

36

Badrov Seneku spominje i na drugim mjestima. Tako u »Općoj metafizici ili ontologiji« (str. 348) kaže da stoik Seneka nabroja prema Platonu pet uzroka. U »Uvodu u filozofiju« navodi njegovu definiciju filozofije: *Curiosum nobis natura ingenium dedit*. – Bonifac Badrov, »Uvod u filozofiju«, u: B. Badrov, *Filozofske studije*, str. 3–10, str. 5. O ontologiji Bonifaca Badrova više u: Mirko Jozić, »Opća metafizika Bonifaca Badrova«, u: B. Badrov, *Filozofske studije*, str. V–XXI.

37

B. Badrov, »Povijest filozofije«, str. 128. Epiktet se nalazi i na drugim stranicama Badrovljevih djela. Tako u »Teodiceji« (str. 414) kaže da se izolirani tekstovi poput Epiktetova *Priručnika* do suvremenih izdanja ne moraju tumačiti ni kvijetistički, ni stoicistički, ni budistički.

38

B. Badrov, »Povijest filozofije«, str. 128.

39

Ibid., str. 180.

Draženko Tomić

**Greek-Roman Philosophy in
Bonifac Badrov's "History of Philosophy"**

Abstract

Bonifac Badrov (Livno, 1896 – Sarajevo, 1974), a Neo-Scholastic philosopher, in his "History of Philosophy" (Sarajevo, 1959), a textbook for students at Franciscan Theology in Sarajevo, defines the scholarly subject of the history of philosophy as a systematic representation of solving philosophical problems in various historic periods and a critical examination of their internal dynamics. Considering this clear and informative, well-structured, balanced and goal-oriented text, we should not forget that his "History of Philosophy" was written for very specific type of students, with full awareness that some of these students are encountering philosophy for the first time, and that, complementary to the educational system in theological universities, they are listening to it in parallel with scholastic philosophy. We should also bear in mind the author's Neo-Scholastic philosophical orientation, and also mention that the religious aspect was not emphasised because the author was merely informing about some philosopher's position on God and divine. This paper deals with Greek-Roman philosophy, and in accordance with Badrov's structure it offers a review of the development of Greek-Roman philosophy in three periods with three distinctions: cosmological in Presocratics, emphasising (materialistic) monism, evolutionism, hylozoism, pantheism, anti-intellectualism and finally naturalism, metaphysical in classical antiquity, with an emphasis on subjectivism, relativism, agnosticism (Sophists), ethics and monotheism (Socrates), and dualism in all areas (Plato), that is metaphysics (Aristotle), and finally, ethical in Hellenistic period. The focus of the paper is Badrov's critique of philosophers and philosophical systems, while historical data is put aside. For some philosophers, other places in Badrov's other works are mentioned.

Key words

Bonifac Badrov, philosophy in Bosnia and Herzegovina, history of philosophy, Greek-Roman philosophy